

POTENCIJAL INDUSTRIJSKOG NASLEĐA U RAZVOJU KULTURNOG TURIZMA BANATA

Anica Tufegdžić¹, Maria Siladi²

Rezime. Banat danas ne predstavlja tradicionalnu turističku destinaciju atraktivnu inostranim turistima, iako poseduje izuzetne prirodne, istorijske, arhitektonske, kulturne i antropološke kvalitete. Specifičnost regiona i njegov najznačajniji razvojni resurs predstavlja jedinstven društveno-kulturološki kontekst, definisan različitim tradicijama, religijama, jezicima i životnim stilovima, od srednjeevropskog do balkanskog, na relativno malom prostoru.

Industrijsko nasleđe Banata, od strane autora, prepoznato je kao platforma za promociju multikulturalnosti. Rad predstavlja istraživanje vrednosti i mogućnosti reaktivacije nekih sasvim marginalizovanih industrijskih objekata, kao i formiranje metodološkog okvira za njihovo uključenje u prethodno definisane specifične oblike kulturnog turizma.

Ključne reči: Banat, multikulturalnost, kulturni turizam, industrijsko nasleđe

POTENTIAL OF INDUSTRIAL HERITAGE FOR DEVELOPMENT OF THE BANAT REGION CULTURAL TOURISM

Abstract. The present day Banat is not a traditional tourist destination attractive to foreign tourists, although it has exceptional natural, historical, architectural, cultural and anthropological qualities. The specificity of the region and its most important development resource is an integral socio-cultural context, defined by different traditions, religions, languages and lifestyles, from the Central European to the Balkan one, on a relatively small territory.

The industrial heritage of Banat has been recognized by the authors as a platform for the promotion of multiculturalism. The paper is a study of values and reactivation possibilities of some industrial buildings, as well as the establishment of a methodological framework for their inclusion in the pre-defined specific forms of cultural tourism.

Key words: Banat, multiculturalism, cultural tourism, industrial heritage

1 ODRŽIVOST KULTURNOG TURIZMA

Kao rezultat savremenog pristupa konzervatorskoj praksi, baziranog na integralnosti, multidisciplinarnosti i održivosti, 2008. godine ICOMOS je definisano kulturne staze, kao novu kategoriju kulturnog nasleđa.

Kulturna staza predstavlja skup materijalnih (kulturno nasleđe, prirodno nasleđe, kulturni pejzaž) i nematerijalnih (oralna tradicija, izvođačke umetnosti, društvena praksa, tradicionalno zanatstvo) komponenti nasleđa povezanih u kopneni/vodeni

¹ saradnik u nastavi, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad

² student doktorskih studija, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad /stipendista Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj/

put.[1] Interaktivnost, dinamičnost i kontinuitet odlike su novog koncepta zasnovanog na specifičnosti odnosa istorije i savremenog trenutka. Uz poštovanje autentičnosti i očuvanje integriteta, osnovni cilj uspostavljanja kulturnih staza je unapređenje održivog socijalnog i ekonomskog razvoja. U kontekstu održivosti, kulturne staze imaju posebnu ulogu u promociji turizma. Prioritet razvoja kulturnih staza za turističke potrebe je aktivno učešće aktera na svim nivoima, od lokalnog do međunarodnog, u zavisnosti od tipa kulturne staze.

Održivost razvoja kulturnog turizma počiva na adekvatnoj valorizaciji, prezentaciji i upotrebi kulturnog nasleđa u skladu sa potrebama turista, poštovanju multikulturalnosti, ekonomskoj isplativosti eksploatacije nasleđa i kontinuiranom aktivnom učešću različitih aktera.

2 DRUŠTVENO - KULTUROLOŠKI KONTEKST BANATA

U XVIII veku kada je naseljavala teritoriju Banata Habsburška monarhija težila je modernizaciji, usklađivanju različitosti i homogenizaciji područja u političkom, ekonomskom i civilizacijskom smislu.[2] Već u *Glavnim instrukcijama o impopulaciji (Impopulation Haupt-Instrukcion für das Banat)* Marija Terezija je definisala oblik naselja, izgled i dimenzije javnih i privatih građevina, da bi uniformisala različitosti u svakom polju života. Čak je odredila i mesto pojedinih zgrada u okviru sela: „U sredini sela treba da bude crkva, parohija, škola i krčma.“[3]

S obzirom da jedan od glavnih ciljeva kolonizacije bio povećanje broja nemačkog stanovništva u južnim delovima Ugarske, Nemci su dominirali i u Banatu, sve do Drugog svetskog rata.[4] Osim Nemaca, populaciju Banata činili su i Mađari, uglavnom doseljeni iz okoline Segedina, Srbi poreklom iz Dalmacije, sa Kosova i Metohije i iz drugih južnih delova Srbije, Slovaci i Rumuni.[5] Kolonizacija je pored ekonomskog imala značajan nacionalno-politički karakter. Uprkos tadašnjoj strogoj centralizovanoj vlasti, naselja su formirana kao jedinstvene etnografske celine, sa jedinstvenim običajima i umetnošću, što je u mnogim naseljima do danas slučaj.

Posle Prvog svetskog rata, osnivanjem nove države, vladajuća elita osnivala je nova naselja s

ciljem povećanja broja *jugoslovenskog* življa. Banat je planski naseljavan srpskim ratnim dobrovoljcima i starosedeocima koji su povlačenjem granica pripali Mađarskoj ili Rumuniji.

Drastične promene etničke strukture stanovništva doneo je Drugi svetski rat. Prvobitno je nacistička politika uništila jevrejska zajednicu, a po završetku rata komunistička vlast proterala je nemačko stanovništvo.

Zahvaljujući brojnim kolonizacijama i migracijama stanovništva u prethodna tri stoleća, na relativno malom prostoru Banata danas živi veliki broj naroda. Kvalitet složene strukture banatske populacije predstavlja način negovanja starih i novih običaja, stečenih životom u specifičnom društveno-kulturološkom miljeu multietničke sredine.

3 MULTIKULTURALNOST KAO TURISTIČKI RESURS

Swot analiza resursa, urađena u okviru *Strategije razvoja turizma Banata*, u kategoriji snaga, ispred kulturnog nasleđa, prirodnih resursa, povoljne klime, gastronomije, gostoljubivosti i starih zanata, ističe multikulturalnost.[6]

Koegzistencija različitih kultura ne podrazumeva nužno produktivnu interkulturnu komunikaciju. Ovakva komunikacija postoji samo u slučaju prenosa uticaja različitih kultura, sa jedne na drugu, pri čemu dolazi do prožimanja kulturnih elemenata i stilova. U tom smislu, multikulturalnost predstavlja životni prostor za kulturnu interakciju, posebno u multinacionalnim sredinama.[7]

Multikulturalnost područja koje naseljava više naroda predstavlja polazište razvoja običajnog turizma. Ponuda turističkih proizvoda i programa za domaće i inostrane goste bazirana je na bogatstvu običaja, folkloru, muzike i gastronomije. Upoznavanje sa različitim kulturama dobija novu dimenziju nakon boravka u autentičnom ambijentu. Shodno tome, seoski turizam ima ogroman potencijal (etno kuhinja, ekološka poljoprivreda, eko-kampovi, specifične manifestacije - vašari, folklorni festivali, učešće u svakodnevnim poslovima - kosidba, setva, žetva, posela, svadbe, slave).

Manifestacioni turizam deo je turističke ponude Banata kojom se afirmišu različite tradicionalne vrednosti, veštine i zanati, umetničke vrednosti, istorijske ličnosti, folklorno bogatstvo itd. Vršački *Dani berbe grožđa*, zrenjaninski *Dani piva*, *Banatske*

vredne ruke, Dani žetve i Sabor pčelara predstavljaju samo delić iz bogate riznice nematerijalnog nasleđa Banata. Integrisano u odgovarajući prostorni kontekst, vrednovan prema prirodnim i/ili kulturnim svojstvima, nematerijalno nasleđe dobilo bi sasvim novu konotaciju.

4 INDUSTRIJSKO NASLEĐE BANATA

Ukupni fond industrijskog nasleđa Banata prema funkcionalnim i prostornim odlikama moguće je podeliti u dve grupe:

- privredni objekti na nekadašnjim imanjima feudalaca
- privredni objekti duž komunikacionih pravaca (pruge i vodeni tokovi)
- industrijski objekti u okviru fabričkih kompleksa

Banat, odnosno Torontalska županija krajem XIX i početkom XX veka imala je razvijenu industriju, koncentrisanu u nekoliko većih gradova (Zrenjanin, Pančevo, Vršac i Žombolj, koji danas pripada Rumuniji). Najrazvijenije grane industrije bile su svilarstvo, kudeljstvo i prehrambena industrija u okviru koje je vodeće mesto imalo pivarstvo i mlinarstvo.[8]

Deo teritorije Banata koji nije ušao u sastav Vojne granice i Velikokikindskog distrikta, tokom 1781. i 1782. godine prodat je feudalcima putem licitacija. Feudalci su na svojim poljoprivrednim imanjima osnivali majure (male centre za upravljanje na jednom delu imanja) i podizali privredne objekte, magacine, štale, radionice, vetrenjače, mlinove. Njihovi posedi nakon Drugog svetskog rata pripadali su zemljoradničkim zadrugama, a danas su uglavnom napušteni.

U drugoj polovini XIX veka počela se izgradnja železnice na celoj teritoriji monarhije. To je bio ogroman napredak i veoma značajan potez, pre svega zbog komunikacije vojske i transporta robe na velikim poljoprivrednim imanjima. U nekadašnjoj Ugarskoj Torontalska županija je imala najgušću železničku mrežu, od ukupno 346 km dužine. Osim 49 stanica i 12 stajališta na ovoj teritoriji je izgrađeno 87 magacina i 11 garaža, koji su od 1892. godine građeni prema univerzalnom planu Železnice Mađarske.[9] Ovi objekti predstavljaju značajno industrijsko nasleđe, iako je veliki broj zgrada porušena u 1960-im godinama, kada je, zbog

nerentabilnosti, saobraćaj ukinut na većini železničkih pravaca. Nagla industrijalizacija i razvoj novih tehnologija, naročito u drugoj polovini XX veka, zahtevali su nove objekte.

Prve fabrike u Banatu, osnovane tokom XVIII veka u okvirima merkantilističke ekonomske politike, predstavljale su manufakturne radionice, sve do uvođenja parne pogonske snage.[10] Fabrička proizvodnja je u XIX veku konstantno modernizovana, a proizvodni kapaciteti proširivani. Sa promenom političkih režima (od feudalizma, preko ranog kapitalizma i socijalizma, do današnjeg zrelog kapitalizma) menjala se i struktura vlasti, uprkos čemu su brojne fabrike uspevale održati kontinuitet u proizvodnji.

Danas, u periodu tranzicije, nakon višegodišnjih ekonomskih sankcija, mnoga industrijska preduzeća doživela su potpuni ekonomski krah. Fabrička postrojenja prepuštena su zubu vremena, iako ih je moguće reaktivirati implemtacijom novih funkcija.

5 INDUSTRIJSKE KULTURNE STAZE

Nakon analize karakteristika brojnih napuštenih industrijskih objekata na području Banata, izvršena je klasifikacija u okviru prethodno navedenih grupa, a potom su, prema ICOMOS-ovom konceptu kulturnih staza, formirane sledeće grupe:

- pivare (Pančevo, Vršac, Zrenjanin)
- žitni magacini (Pančevo, Novo Miloševo i Novi Bečej)
- železničke stanice (Kikinda, Pančevo, Jasenov)
- vetrenjače (Čurug, Melenci)

Povezivanje starih, napuštenih pivara u kulturnu stazu nazvanu *Putevima piva*, najubedljiviji je reprezent mogućnosti promocije multikulturalnosti kroz reaktivaciju industrijskog nasleđa.

Pivarstvo je jedna od prvih privrednih delatnosti koju su nemački kolonisti doneli na područje današnje Vojvodine. Tradicija pivarstva na ovim prostorima duga je gotovo tri stoleća. Početak proizvodnje piva vezuje se za period uspostavljanja habsburške vlasti. Banatske pivare osnovane su u prvoj polovini 18. veka: Pančevo 1722., Vršac 1730. i Zrenjanin 1745. godine. Prelaz iz XIX u XX vek

obeležile su mnoge tehničke novine, koje su unapredile proizvodnju piva.

U tom periodu, na području Banata, najuspešniji proizvođač piva bio je Đorđe Vajfert (Weifert), vlasnik pivare u Pančevu. Po obrazovanju trgovac i tehnolog proizvodnje piva, u praksi je vrlo brzo stekao poziciju vrlo uspešnog industrijalca. Shvativši važnost energetske resursa za efektivnost i profitabilnost industrijske proizvodnje, kreće u potragu za nalazištima uglja i ubrzo postaje najbogatiji čovek u Srbiji, nazvan ocem modernog rudarstva. Podizao je radnička naselja, škole, bolnice, crkve i mlinove. Bio je prvi fabrikant koji je svojim radnicima plaćao bolovanje. Tokom čitavog života bio je medijator u političkim sukobima, humanitarac i veliki dobrotvor. Pančevačka pivara bila je mnogo više od fabričkog postrojenja. Sredinom 19. u fabričkom kompleksu nalazilo se javno parno kupatilo, mnogo savremenije u odnosu na do tada jedino u Pančevu.[10] Posebno u međuratnom periodu, pivara je bila omiljeno mesto okupljanja Pančevaca (mesto održavanja dobrotvornih priredbi, koncerata, pozorišnih predstava i drugih skupova u organizaciji humanitarnih, ženskih i umetničkih društva). Nekada cenatar privrednog, društvenog i kulturnog života grada, pančevačka pivara danas je samo sablasna ruina. Shodno istorijskom kontekstu, pivaru bi bilo najadekvatnije transformisati u kulturni centar nemačke manjinske zajednice i spomen muzej porodice Vajfert.

Pivara u Vršcu, osnovana takodje od strane nemačkih kolonista, vekovima je taložila nematerijalne vrednosti etničke grupe, u cijim je rukama ostala do Drugog svetskog rata. Još davne 1861. godine, tadašnji vlasnik Cofman (Zoffmann) otvorio je pivnicu, koja je postala najposećenije mesto u gradu. Stari objekat pivare, u okviru kulturne staze, mogao bi biti reminiscencija na ondašnju pivnicu.

Bečkerečka pivara bila je jedna u nizu fabrika koje je posedovao Lazar Dunderski, izuzetno imućan vojvođanski veleposednik i industrijalac srpskog porekla. Ritmičnost, likovnost, harmoničnost, svedena dekorativnost kvaliteta su koji pivaru svrstavaju među reprezentativne primere banatske industrijske arhitekture s kraja 19. i početka 20. veka. S obzirom na neposredni blizinu secesijske palate porodice Dunderski i atraktivnu lokaciju na samoj obali Begeja, objekat pivare poseduje izuzetne ambijentalne vrednosti. Reaktivacijom stara fabrika mogla bi postati muzej piva.

Negovanje tradicionalnih metoda u kontinualnoj proizvodnji piva, društveno-politički kontekst nekada većinske etničke zajednice (nemačke), istorijske, arhitektonske i ambijentalne vrednosti, neki su od kvaliteta na osnovu kojih su banatske pivare povezane u kulturnu stazu *Putevima piva*.

LITERATURA

- [1] *The ICOMOS Charter on Cultural Routes*, prepared by the International Scientific Committee on Cultural Routes (CIIC) of ICOMOS, ratified by the 16th General Assembly of ICOMOS, Québec (Canada), on 4 October 2008
- [2] *Koliko se poznajemo-Iz istorije nacionalnih zajednica Vojvodine*, M. Rošu (kordinator projekta), Izvršno veće autonomne pokrajine Vojvodine, 2009, Novi Sad, str. 28.
- [3] *Délmagyarország vagy az úgynevezett Bánság külön története* L. Böhm, Emich Lénárt, 1867, Budapest, str. 103.
- [4] *Száz év Dél-Magyarország rövid történetéből*, J. Szentkláray, Akadémiai Kiadó, 1896, Budapest, str. 421.
- [5] *Balkansko poluostrvo*, J. Cvijić, SANU, 1987, Beograd, str. 512-513.
- [6] *Strategija razvoja turizma Banata*, S. Štetić, PMF, 2008, Novi Sad, str. 91.
- [7] *Ja i drugi, antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Z. Golubović, Republika, 1999.
- [8] *Torontál vármegye*, Š. Borovszky, Magyarország vármegyéi, 1911, Budapest, str. 238-39.
- [9] *Ez a vonat elment-Adatok és képek a régi magyar vasúti mellékvonalak történetéhez*, M. Kubinsky - T. Nagy - L. Turóczy, Stíl Nuovo, 2009, str. 176.
- [10] *Pivara u Pančevu: 1722-1972*, M. Koršoš, PIK "Tamiš", 1978, Pančevo, str. 18-20.
- [11] *250 godina proizvodnje piva u Zrenjaninu*, Zrenjaninska industrija piva, Gradska narodna biblioteka "Žarko Zrenjanin", 1995, Zrenjanin, str. 36-38.